

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКАМИ

Каткова Т.А., магістр психології, старший викладач кафедри психології

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

Мельнікова С.В., кандидат медичних наук, доцент кафедри психології

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

Варіна Г.Б., магістр психології, старший викладач кафедри психології

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена вивченню проблеми впливу агресивної поведінки в підлітковому віці на виникнення конфліктних ситуацій у родині. Теоретично доведена необхідність дослідження особливостей впливу агресивних проявів дітей підліткового віку на відносини з батьками у позитивному спрямуванні. Розроблена корекційна програма розрахована на допомогу підліткам в формуванні конструктивних патернів поведінки в процесі подолання агресивних проявів у взаєминах з батьками. Під час дослідження використані теоретичні (обробка наукових та періодичних видань з теми дослідження, порівняння); емпіричні методи дослідження; кількісні та якісні методи обробки даних. Після проведення експериментального дослідження ми дійшли такого висновку, що рівень агресивності учнів завищений і тому можуть виникати конфліктні ситуації у спілкуванні з дорослими та однолітками. В статті

окреслено шляхи подальшого вивчення проблеми дослідження.

Ключові слова: *агресія, агресивність, конфлікт, міжособистісні відносини, підлітки.*

Каткова Т.А., Мельникова С.В., Варина А.Б. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С РОДИТЕЛЯМИ.

Статья посвящена изучению проблемы влияния агрессивного поведения в подростковом возрасте на возникновение конфликтных ситуаций в семье. Теоретически доказана необходимость исследования особенностей воздействия агрессивных проявлений детей подросткового возраста на отношения с родителями. Разработана коррекционная программа, которая рассчитана на помощь подросткам в формировании конструктивных паттернов в преодолении агрессивных проявлений во взаимоотношениях с родителями. В ходе исследования использованы теоретические методы (обработка научных и периодических изданий по теме исследования, сравнения); эмпирические методы исследования; количественные и качественные методы обработки данных. После проведения экспериментального исследования мы пришли к выводу, что уровень агрессивности учеников завышен и поэтому возможны конфликтные ситуации в общении со взрослыми и сверстниками. В статье намечены пути дальнейшего изучения проблемы исследования.

Ключевые слова: *агрессия, агрессивность, конфликт, межличностные отношения, подростки.*

Katkova T.A., Melnikova S.V., Varina H.B. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MANIFESTATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF TEENAGERS IN THE PROCESS OF INTERACTION WITH PARENTS

The problem of aggression is one of the most significant problems not only for modern psychology and pedagogy, but also for society as a whole. The urgency of the study is that it is precisely in adolescence that not only is a radical reorganization of previously formed psychological structures, but new educations arise, the foundations of conscious behavior are laid, the general orientation in the formation of

moral norms and social guidelines emerges. The present of our society is characterized by a serious deficit of positive influence on teenagers. There is a "deformation" of the family, which does not perform such important functions as creating a sense of psychological comfort and security in children. As a result, for many teens characterized by underdevelopment of moral institutions, consumer orientation, emotional roughness, aggressive way of self-affirmation. The presence of an extremely high concentration of aggression in society and the lack of unambiguous and adequate scientific definition of this complex phenomenon, make the problem of aggression research in adolescence, which is the basis for the emergence of conflicts in the family, one of the most pressing problems of the modern world, an important theoretical and practical task.

The purpose of the study is to study the influence of aggressive behavior in adolescence on the emergence of conflict situations in the family. To accomplish this goal, the following tasks were identified: to conduct a theoretical analysis of one of the most important periods of human development in adolescence; determine the level of influence of the family environment on the formation of teenage aggression; to establish the role and features of aggressive behavior of adolescents; to conduct an experimental study of the peculiarities of the influence of aggressive manifestations of adolescent children on relationships with parents in a positive direction; to offer methods of prevention and correction of aggressive behavior of adolescents.

The theoretically proved the necessity of studying the peculiarities of the influence of aggressive manifestations of adolescent children on relationships with parents in a positive direction. The developed correction program is designed to help teenagers in the formation of constructive patterns of behavior in the process of overcoming aggressive manifestations in relationships with parents. During the research, theoretical (processing of scientific and periodicals on the subject of research, comparison); empirical research methods; quantitative and qualitative data processing methods. After conducting an experimental study, we came to the conclusion that the level of student aggression is overestimated and that conflict situations can arise in communicating with adults and peers. The article outlines the

ways of further studying the research problem.

Key words: *aggression, aggression, conflict, interpersonal relations, adolescents.*

Постановка проблеми. Проблема агресивності одна з самих значущих проблем не тільки для сучасної психології й педагогіки, але й суспільства в цілому. Актуальність дослідження полягає у тому, що саме в підлітковому віці не тільки відбувається корінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, але виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних норм і соціальних настанов. Сьогодення нашого суспільства характеризується серйозним дефіцитом позитивного впливу на підлітків. Відбувається «деформація» родини, яка не виконує такі важливі функції, як формування у дітей почуття психологічного комфорту та захищеності. В результаті для багатьох підлітків характерна нерозвиненість моральних установ, споживча орієнтація, емоційна брутальність, агресивний спосіб самоствердження. Наявність надзвичайно високої концентрації агресії в суспільстві й відсутність однозначного й адекватного наукового визначення цього складного феномена, роблять проблему дослідження агресивності у підлітковому віці, що є основою для виникнення конфліктів у родині, однієї з найбільш актуальних проблем сучасного світу, важливим теоретичним і практичним завданням. Психологи-дослідники дедалі більше приділяють увагу вивченню самого феномену агресії, агресивним проявам і тенденціям поведінки, питанням профілактики агресивності. Різні автори по-різному визначають агресію та агресивність: як вроджену реакцію людини для «захисту зайнятої території» (К. Лоренц, М. Ардри); реакція особистості на ворожу людиною навколишню дійсність (К. Хорні, Е. Фром), дуже поширені теорії, що пов'язують агресію та фрустрацію (Дж. Доллард, Л. Берковіц).

Однак, неможна розглядати агресивність тільки як негативне явище. Треба пам'ятати про те, що вона може закономірно вирости на фоні підвищеної активності підлітка в процесі його ефективного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує кілька різноспрямованих теоретичних перспектив, кожна з яких дає своє бачення сутності та витоків агресії. Найстаріша з них, теорія інстинкту, розглядає агресивну поведінку як вроджене. З. Фройд, найзнаменитіший з прихильників цієї досить поширеної точки зору, вважав, що «агресія бере свій початок у природженому і спрямованому на власного носія інстинкті смерті; по суті справи, агресія – це той же самий інстинкт, тільки спроектований удвічі і націлений на зовнішні об'єкти» [10].

Однією з найбільш цікавих наслідків теорії К. Лоренца – полягає в тому, що з її допомогою можна пояснити той факт, що у людей, на відміну від більшості інших живих істот, найбільше поширене насильство по відношенню до представників свого власного виду. К. Лоренц також стверджував, що любов і дружні відносини можуть виявитися несумісними з вираженням відкритої агресії і можуть блокувати її прояв [4].

В психології існують різні підходи, що пояснюють природу походження агресивності як властивості особистості. Підліткове «почуття дорослості» головним чином новий рівень претензій та захоплюючого положення. Для підлітка дуже важливо, щоб його дорослість була помітна оточуючими, щоб форма його поведінки не була дитячою. Цінність діяльності для підлітка визначається її дорослістю, а виникаюче представлення про норми поведінки дають можливість обговорювати поведінку дорослих, через це виникають вікові конфлікти [7].

Проекція сімейних взаємовідносин і настановлень служить підлітку орієнтиром в повсякденному житті і міжособистісних контактах. Можна припустити, що в сім'ях, де підліток обділений уваги дорослих, де немає довірливих взаємовідносин – формується почуття ворожості до всього навколишнього світу. Агресивна поведінка підлітків є проблемою, яка хвилює батьків і вчителів. Дослідники стверджують, що агресивні і неагресивні підлітки мають різну ступінь прихильності до батьків і близькості з ними. Предметом одного такого дослідження було вивчення особливостей

ідентифікації з батьками агресивних і неагресивних підлітків. У цілому було встановлено, що у неагресивних підлітків ідентифікація з власними батьками виражена сильніше, ніж у агресивних. Однак ступінь відмінності між цими двома групами підлітків з ідентифікації з матір'ю і батьком виявилася неоднаковою. Найбільш сильні відмінності між агресивними і неагресивними підлітками виявляються за ступенем ідентифікації з батьком. Відповідні відмінності за ступенем ідентифікації з матір'ю виявилися менш вираженими. Тобто ідентифікація з матір'ю, як у неагресивних, так і в агресивних підлітків виявилася високою і досить близькою за середньогруповим показником [6].

Агресивна поведінка – це цілеспрямована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей в суспільстві, націлена на завдання шкоди об'єктам нападу [10]. Агресивність, на відміну від її традиційного розуміння як особистісної властивості, розглядається нами як певне комплексне психологічне утворення, що включає в себе взаємопов'язані елементи як емоційно-вольової, так і ціннісно-нормативної сфери, що детермінує, спрямовує і забезпечує реалізацію агресивної поведінки. Запропонований підхід до розуміння агресивності як особливого психологічного утворення дозволяє, на нашу думку, виявити роль, значення і межі впливу різних її компонентів у різноманітні форми і прояви агресії, оскільки агресивна поведінка є інтегральним результатом взаємодії різних сторін людської індивідуальності.

Агресивний поведінковий акт – результат взаємодії біологічних (генотип, метаболізм, церебротип), індивідуально-психологічних (темперамент, характер) і соціально-психологічних (комунікативні, лідерські якості) властивостей особистості (Т.Н. Курбатова, Н.Ю. Максимова, В. Eichelman) [9].

Вивчення феномену агресії показало, що агресивну форму поведінки не можна розглядати з позиції тільки зовнішніх ознак. Визначення наявності чи відсутності у поведінці особи ознак агресії повинно відбуватися із урахуванням мотивації суб'єкта діяльності. Поведінкові проблеми вимагають не поверхневого опису, а поглибленого розуміння причин даного явища,

заглиблення у міжособистісну взаємодію у родині.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, які впливають на особистісний розвиток дитини. Підлітковий вік дуже суперечливий, і деякі батьки не розуміють поведінку підлітків у цьому віці, не розуміють, чому їхня дитина раптом стала впертою, егоцентричною, свавільною. Науковці (К.Бютнер, А.Бандура, А.Реан) зазначають, що підлітки отримують знання про моделі агресивної поведінки з наступних джерел [1]:

1. Родина – агресивні діти, як правило, виростають у родинах, де існує відстань між батьками та дітьми, де мало цікавляться розвитком дитини, де їй не вистачає тепла і ласки. У таких родинах ставлення до підліткової агресії байдуже та поблажливе. Також агресія виникає в тих сім'ях, де використовуються силові методи виховання. Виховуючись у таких родинах, підлітки копіюють ті різновиди взаємостосунків, що практикують їхні батьки у стосунках між собою, копіюють неконструктивну тактику вирішення конфліктів, яку потім переносять у власну родину. Достовірно встановлено, що жорстоке ставлення до дитини в родині не тільки підвищує агресивність її поведінки у стосунках з однолітками, але й сприяє розвитку схильності до насилля в більш зрілому віці, перетворюючи фізичну агресію у стиль життя.

2. Засоби масової інформації – дослідження психологів показали, що на кожну годину телеефіру припадає 9 актів фізичної та 8 актів вербальної агресії.

3. Відсутність упевненості в тому, що їх (підлітків) люблять, так як вони інстинктивно відчують, що їм потрібна любов.

Разом з тим на розвиток агресивності підлітка особливої уваги заслуговує міжособистісна взаємодія у родині. З факторів соціалізації, найважливішою, впливовою була і залишається сім'я як первинний осередок суспільства, вплив якого дитина випробує раніш усього. Крім свідомого, цілеспрямованого виховання, що дають йому батьки, на дитину впливає внутрішньо сімейна атмосфера, причому ефект цього впливу накопичується з віком, переломлюючи в структурі особистості. Соціальний та психологічний аспект поводження підлітків залежить від сімейних умов, які визначають життєвий шлях дитини.

Крім освітнього рівня батьків, сильно впливає на долю підлітків склад родини і характер взаємин між її членами. Несприятливі сімейні умови характерні для більшості так званих важких підлітків. Існують автономні психологічні механізми, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей: підкріплення, ідентифікація, розуміння. У сімейних відносинах виділяють гармонійний і дисгармонійні типи. Для гармонійних відносин характерне співробітництво, взаємодопомога, рівноправність всіх учасників сім'ї. Для такої сім'ї характерний демократичний стиль виховання дитини, такі батьківські дії дають ефект розуміння, прийняття і розуміння особистості дитини. В дисгармонійній сім'ї спостерігається конфліктна взаємодія подружжя, напруженість, неможливість віднайти достойного способу спілкування між батьками і дітьми, почуття і емоції сторін до уваги не беруться, у взаємовідносинах зберігається дистанція. Відсутність стабільних цінностей і норм поведінки в такій сім'ї призводить до погіршення здоров'я дітей.

Учені виокремлюють типи неправильного батьківського виховання, які призводять до дисгармонійного формування особистості дитини: неприйняття, емоційне відторгнення (до дитини ставляться зневажливо, принижують, ображають її, навіть нехтують); гіпоопіка (батьки недостатньо турбуються про дитину, не звертають на неї уваги, не контролюють, нерідко вона потрапляє під негативні впливи); гіперопіка (дитина позбавлена будь-якої форми самостійності, жорсткий контроль за кожним кроком дитини). Тиранічна, некритична любов батьків спотворює душі таких дітей. Різні способи батьківського контролю також можна представити у виді шкали, на одному полюсі якої висока активність, самостійність і ініціатива дитини, а на іншому – пасивність, залежність, сліпу слухняність. Найкращі взаємини старшокласників з батьками складаються звичайно тоді, коли батьки дотримують демократичного стилю виховання. Цей стиль найбільшою мірою сприяє вихованню самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності. Поводження дитини направляється в цьому випадку послідовно і разом з тим гнучко і раціонально. Незнання особливостей підліткового віку, один з

чинників виникнення непорозуміння між дорослими та дітьми. Як правило, підліток на домагання і конфліктні дії батьків відповідає такими реакціями: опозиції (демонстративні дії негативного характеру); відмови (непокора вимогам батьків); ізоляції (прагнення уникнути небажаних контактів з батьками, приховування інформації та дій) [2]. Тому в пошуках власної ідентичності підліток може кидати виклики сімейним правилам, регламентуючи його особисте життя, шокувати сім'ю не типовими для неї цінностями і поведінкою. Це нерідко приводить до росту конфліктності в сім'ї, основними аспектами яких є: акуратність, допомога в домашньому господарстві, успішність в школі, спілкування з однолітками, зовнішній вигляд підлітка, шкідливі звички, еротика і секс [3].

Труднощі виконання сім'єю виховної функції значною мірою пов'язані із знеціненням моральних, духовних, громадянських ідеалів у суспільстві, відсутністю спільних стратегій виховання дітей у сім'ї, недостатньою підготовкою молоді до материнства та батьківства. Низький рівень педагогічної культури батьків послаблює можливості передачі досвіду від старших поколінь молодшим, збіднює сімейне спілкування, зменшує батьківський вплив на дітей. Отже, причини неблагополуччя полягають в особистому досвіді кожного члена сім'ї [4].

Мета статті - вивчення психологічних особливостей прояву агресивної поведінки підлітків в процесі родинної взаємодії. На виконання поставленої мети були виокремлені такі **завдання**: провести теоретичний аналіз одного з найважливіших періодів розвитку людини підліткового віку; висвітлити систему відношень підлітка до членів родини; дослідити особливості прояву агресивної поведінки підлітка; проаналізувати вплив психокорекційної роботи на стан прояву агресії у підлітків.

Матеріали і методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та реалізації мети дослідження було використано комплекс взаємопов'язаних методів. На виконання першого завдання було опрацьовуване та проаналізовано науково-методичну літературу. На виконання другого завдання

– порівняння, узагальнення, систематизація наукової літератури. На виконання третього завдання було використано індуктивний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Експериментальною базою нашого дослідження було обрано гімназію № 19 м. Мелітополь. Щоб зробити певний порівняльний аналіз, ми провели підібрані методики на 34 учнях підліткового віку. Потім розділили клас на дві підгрупи: експериментальну і контрольну, по 17 учнів у кожній. Для вивчення проблеми дослідження стану агресії у підлітків нами було проведено методику «Діагностика стану агресії у підлітків». Порівнявши результати, які були отримані до проведення корекційної роботи і після, спостерігаємо що нормальний рівень агресивності у контрольній підгрупі підвищився на 2%, а високий – знизився на 2%; в експериментальній підгрупі високий рівень знизився на 6%, а нормальний – підвищився на 6%.

Після проведення методики «Діагностика самооцінки психічних станів особистості» та обробки отриманих даних можна робити певні висновки щодо наявності агресивності у дітей підліткового віку. Порівнявши результати, які були отримані до проведення корекційної роботи (тренінгові заняття) і після спостерігаємо, що нормальний рівень агресивності у контрольній підгрупі знизився на 3%, а високий – підвищився на 3%; в експериментальній підгрупі нормальний рівень підвищився на 2%, а високий – знизився на 3%.

Метод незакінчених речень допоміг визначити систему відношень дитини до батька, матері, сім'ї в цілому та до самої себе. Порівнявши результати, які були отримані до проведення корекційної роботи і після спостерігаємо деякі зміни. Відношення до батька в експериментальній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 32 %, «байдужий» – знизився на 10%, «негативний» – знизився на 22%. Відношення до батька в контрольній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 19%, «байдужий» – знизився на 2%, «негативний» – знизився на 16%. Відношення до матері в експериментальній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 2%, «байдужий» – підвищився на 6%, «негативний» – знизився на 8%. Відношення до матері в контрольній підгрупі «позитивний» рівень залишився незмінним, «байдужий» – підвищився на 6%,

«негативний» – знизився на 6%. Відношення до сім'ї в цілому в експериментальній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 8%, «байдужий» – знизився на 1%, «негативний» – знизився на 7%. Відношення до сім'ї в контрольній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 3%, «байдужий» – підвищився на 2%, «негативний» – знизився на 5%. Відношення до самого себе в експериментальній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 19%, «байдужий» – знизився на 7%, «негативний» – знизився на 12%. Відношення до самого себе в контрольній підгрупі «позитивний» рівень підвищився на 2%, «байдужий» – підвищився на 5%, «негативний» – знизився на 7%. Для точності дослідження ми запропонували учням проєктивну методику «Кінетичний малюнок сім'ї». Після проведення дослідження ми виявили, що в експериментальній підгрупі благополучна сімейна ситуація визначається у рівнях, що поділяється на високий рівень, який підвищився на 27%, середній – знизився на 17%, низький – знизився на 10%. В контрольній підгрупі високий рівень благополучної сімейної ситуації підвищився на 11%, середній – знизився на 7%, низький – знизився на 4%. Рівень конфліктності: у експериментальній підгрупі високий рівень, який залишився незмінним, середній – знизився на 18%, низький – підвищився на 18%. В контрольній підгрупі високий рівень підвищився на 3%, середній – знизився на 12%, низький – підвищився на 9%. З нашої точки зору робота з агресивною дитиною має проводитись переважно у двох напрямках: пошук позитивних способів приборкання гніву; дорослим, які перебувають поряд з агресивною дитиною, необхідно пам'ятати, що виникненню й закріпленню у дітей агресивної поведінки сприяє особиста агресивність дорослих. На агресію ніколи не можна відповідати агресією, дорослий повинен вказати дитині приклад конструктивного розв'язання конфлікту. Говорячи про профілактику агресивної поведінки, можна виділити специфічні (релаксаційні тренінги) та неспецифічні (не фіксувати увагу на небажаній поведінці дитини, реагувати і відгукуватися на будь-які позитивні зрушення у поведінці дитини) способи взаємодії з дитиною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Після проведення експериментального дослідження ми дійшли такого висновку, що рівень агресивності учнів завищений і тому можуть виникати конфліктні ситуації у спілкуванні з дорослими та однолітками. Важливу роль відіграє самооцінка психічних станів дитини, що проявляється у взаємовідносинах батьків та дітей. Безконфліктному спілкуванню батьків з дітьми сприяє підвищення педагогічної культури батьків, організація родини на колективних початках, підкріплення словесних вимог організацією виховання, інтересом батьків до внутрішнього світу дітей. Перспективи подальших досліджень виступає необхідність розробки комплексної тренінгової програми, спрямованої на корекцію неконструктивних стилів виховання в родині.

Література:

1. Вовк Г. Робота з агресивними дітьми / Г. Вовк // Психолог. – 2009. – № 44. – С. 13-16.
2. Гулевич Т. Знущання та агресія у школі / Т. Гулевич // Психолог. – 2010. – №40. – С. 8-10.
3. Ложкин В.Г. Практическая психология конфликта / В.Г. Ложкин, Н.И. Повякель. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
4. Ломова Т. О. Особливості взаємозв'язку стратегії поведінки у конфлікті та соціальних очікувань особистості в малій соціальній групі / Т. О. Ломова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Педагогіка. – 2007. – Випуск 1. – С. 217 – 223.
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) / К. Лоренц. – СПб.: АМФОР, 2001. – 348 с.
6. Можгинский Ю.Б. Агрессивность детей и подростков: распознавание, лечение, профилактика / Ю.Б. Можгинский. – М.: Когито-центр, 2008. – 184 с.
7. Мойсеева О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри : навч.-метод. посіб. / О. Є. Мойсеева. – К. : КММ, 2010. – 128 с.

8. Олифирович Н.И. Психология семейных кризисов / Н.И. Олифирович, Т.А. Зинкевич-Куземкина, Т.Ф. Валента. – СПб.: из-во ЭКМОС, 2006. – 360 с.
9. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція / Г. Хоменко // Психолог. – 2009. – № 35. – С. 17-23.
10. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. – Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2010. – С. 273 – 280.
11. Berkowitz L. Weapons as Aggression Existing Stimuls / L. Berkowitz, A. Le Page // Journal of Personality and Social Psychology. – 1997. – № 7. – P. 133-138.
12. Feshbach S. Dinamies and Aggression / S. Feshbach // American Psychologist. – 1997. – № 17. – P. 227-232.